

tarafından yapılmış üç ayrı neşri vardır. 2. *Kitâbü Tekmiletü İşlâhı mâ tağleṭu fihî'l-ʿâmme*. Bazı kaynaklarda *et-Tekmiletü fî mâ yelhanû* (*telhanû*) *fihî'l-ʿâmme* ve *Tetimmetü Dürretü'l-ğavvâş* adlarıyla da zikredilen bu eser, Harîrî'nin (ö. 516/1122) Arapça'da halkın yaptığı dil yanlışlarına dair *Dürretü'l-ğavvâş* adlı kitabına zeyil mahiyetinde kaleme alınmıştır. Hartwig Derenbourg tarafından yayımlanan eseri (*Morgenländische Forschungen*, Leipzig 1875, s. 107-166) daha sonra 1355 (1936) yılında İzzeddin et-Tenûhî Dimaşk'ta neşretmiştir (*MMiAdm*, XIV/5-6, s. 163-226). 3. *İhtîşârü (Muhtaşaru) Şerhi Emsileti Sibeveyhi*. Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında örnek olarak verilen kelimeleri (emsile) açıklamak maksadıyla Ebû'l-Feth Muhammed b. İsâ el-Attâr'ın (ö. 400/1010) yazdığı şerhin Cevâlîkî tarafından yapılmış bir özetidir. Sâbir Bekr Ebû's-Suud tarafından neşredilen (Asyût 1979) bu eserle müellifi ve yazma nüshaları hakkında Def'ullah Abdullah Süleyman, tahlilî bir tanıtma yazısı yayımlamıştır (*ed-Dâre*, s. 71-98). 4. *Şerhu Edebî'l-kâtib*. İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib*'inin şerhi olan eser Kahire'de yayımlanmıştır (1350/1931). 5. *Mâ câ'e 'alâ fe'altü ve ef'altü bi-ma'nen vâhid*. Bir sözlük çalışması olan bu eserinde Cevâlîkî, sülâsileri ve if'âl babına nakledilmiş şekilleri aynı mânada kullanılan kelimeleri tesbit etmiştir. Alfabetik olarak tertip edilen eseri Mâcid ez-Zehabî açıklama ve notlar ilâve ederek neşretmiştir (Dimaşk 1982). 6. *Şerhu Maṣṣureti İbn Düreyd el-Ezdî*. Arap dil âlimi İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *el-Maṣṣûre* adlı meşhur manzumesinin şerhi olup Köprülü Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır (Brockelmann, *GAL* [Ar.], II, 180). 7. *el-Muhtaşar fi'n-nahv*. Nahve dair olan bu eserin Muharrem Çelebi tarafından yüksek lisans çalışması olarak edisyon kritiği yapılmıştır (Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İhtisas Bölümü, 1970). Eserin Köprülü (nr. 1501) ve Meşhed kütüphanelerinde (nr. 11/16, 50) birer nüshası bulunmaktadır. 8. *Muhtaşaru Şihâhî'l-luğa*. Cevherî'nin eş-Şihâh adıyla tanınan meşhur lugatının muhtasarı olup bir nüshası Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (Sezgin, *GAS*, VIII, 218).

Cevâlîkî'nin bunlardan başka kaynaklarda *Ġalaṭü'd-ḡu'afâ'* mine'l-fuḡahâ' ve Halife Muktefî adına yazdığı *Ki-*

tâbü'l-ʿArûz adlı eserlerinin de olduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire 1360/1941, nâşirin mukaddimesi, s. 24-40; a.mlf., *Kitâbü Tekmiletü İşlâhı mâ tağleṭu fihî'l-ʿâmme* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî, aynı eser içinde), s. 1-4; a.mlf., *el-Muhtaşar fi'n-nahv* (Muharrem Çelebi, yüksek lisans tezi, 1970), Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s. 20-51; Abdülmün'im Ahmed et-Tikrîfî, *Ebû Mansûr el-Cevâlîkî ve âşâruhü fi'l-luğa*, Bağdat 1400/1979; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'*, Bağdat 1959, s. 227, 228, 372, 375; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, X, 118; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIX, 205, 206, 207; XX, 25-28; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Beyrut 1386/1966, X, 396; XI, 106; İbnü'l-Kıfî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 306, 307; İbn Hallikân, *Vefeyât*, Kahire 1367/1948, IV, 425, 435; V, 238-243; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, IV, 1286-1290; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VII, 38; Ahmed b. Aybeg ed-Dimyâtî, *el-Müstefâd min Zeyli Tarihî Bağdâd* (nşr. M. Mevlüd Halef), Beyrut 1406/1986, s. 402; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 220; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1353/1935, V, 118; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, Kahire 1326, s. 169, 313, 314; *Keşfü'z-zunûn*, I, 48, 741; II, 1577, 1586, 1738; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 127; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 483; Ziriklî, *el-A'âm*, VIII, 292; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 54; Sezgin, *GAS*, VIII, 218; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, III, 281-283; C. Zeydan, *Âdâb*, II, 40; Brockelmann, *GAL* (Ar.), II, 180; V, 163-164; a.mlf., "Cevâlîkî", *İA*, III, 113; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 302; Muharrem Çelebi, "Ebû Mansûr el-Cevâlîkî", *İİFD*, III/1-2 (1979), s. 154-190; a.mlf., "el-Cevâlîkî'nin el-Muhtaşar'da Metodu ve Kaynakları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. VI, 1989, s. 121-157; Def'ullah Abdullah Süleyman, "Muhtaşaru Şerhi Emsileti Sibeveyhi li'l-Cevâlîkî", *ed-Dâre*, sy. 3, Riyad 1986, s. 71-98; H. Fleisch, "al-Djawâlîkî", *El²* (Fr.), II, 502-503.

MUHARREM ÇELEBİ

CEVÂMI'U'L-HİKÂYÂT

(جوامع الحكایات)

Avfî'nin

(ö. 629/1232 [?])

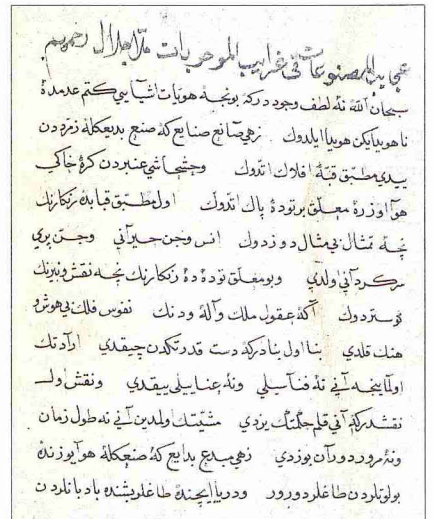
edebiyatla, ahlâkla ve tarihî kişilerle ilgili hikâyelerden oluşan Farsça eseri.

Avfî, tam adı *Cevâmi'u'l-hikâyat ve levâmi'u'r-rivâyât* olan ve Gürîler'den Nâsirüddin Kabâce'nin emriyle yazmaya başladığı bu eserini onun ölümü (625/1228) üzerine, hizmetine girdiği Delhi sultanlarından Şemseddin İltutmış'ın veziri Nizâmülmülk Muhammed b. Ebû Sa'd el-Cüneydî'ye ithaf etmiştir. Eserin adına *Câmi'u'l-hikâyat ve lâmi'u'r-rivâyât* şeklinde de rastlanır. Dört bölüm halindeki eserin birinci bölümünde peygamberlerden başlayarak çeşitli idareci ve

meslek erbabına dair rivayetler vardır. İkinci bölümde iyi huylardan, üçüncü bölümde kötü huylardan bahsedilmiş, dördüncü bölümde ise, kara ve denizlerdeki canlı ve cansızlarla bunların özelliklerinden söz edilmiştir. Büyük bir kısmı günümüze kadar gelmemiş birçok kaynaktan faydalanılmış olması *Cevâmi'u'l-hikâyat*'ın değerini bir kat daha artırmaktadır. Eser Moğollar'dan önce İran'daki hânedanlar ve müellifin gezip gördüğü Mâverâünnehir, Horasan, Hârizm, Sistan, Gazne ve Sind gibi yerler hakkında bilgi edinilmesini de sağlamaktadır.

Telif edildiği zamandan itibaren büyük rağbet gördüğü anlaşılan *Cevâmi'u'l-hikâyat*'tan XIII ve XIV. yüzyıllarda sırasıyla Minhâc-i Sirâc, Zekeriyâ el-Kazvî'nî, Hamdullah Müstevfî, Hindûşah es-Sâhibî, XV ve XVI. yüzyıllarda Osmalılar'dan tarihçi Şükrullah, Feridun Bey, Ebû'l-Bekâ el-Kefevî ve Muhyiddîn-i Gülşenî gibi müellifler faydalanmışlardır. *Cevâmi'u'l-hikâyat*'ın Anadolu sahasında İbn Arabşah (ö. 854/1450), şair Necâtî Bey (ö. 914/1509) ve Celâlzâde Sâlih Çelebi (ö. 973/1565) tarafından yapılan üç ayrı Türkçe tercümesi vardır (bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 540). Bu tercümelerden sadece Celâlzâde Sâlih Çelebi'ninki günümüze kadar gelebilmiştir. Celâlzâde Sâlih Çelebi tercümesinin 958'de (1551) istinsah edilmiş bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Hüsrev Paşa, nr. 432).

Cevâmi'u'l-hikâyat'ın Celâlzâde Sâlih Çelebi tarafından Türkçeye tercüme edilen nüshasının ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 432)

Eserin bazı kısımları *Müntehab-ı Cevâmi'u'l-hikâyât* (Tahran 1324 hş.) adıyla Melikü's-şuarâ Bahâr, birinci bölümü de Muhammed Muîn tarafından yayımlanmış (Tahran 1335 hş.), daha sonra da metnin tamamı basılmıştır (Tahran 1352, 1353 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhyî-yi Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1982, nâşirin girişi, s. XVII; *Keşfü'z-zunûn*, I, 540; Muhammed Nizâmeddin, *Introduction to the Jawami'ul Hikâyât wa Lawâmi'ul-Riwâyyât* (GMNS, VIII), London 1929; a.mlf., "Awfî", *El²* (Fr.), I, 786-787; Storey, *Persian Literature*, I/2, s. 782; Zehrâ-yi Hânleri (Kiyâ), *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârisî*, Tahran 1348 hş., s. 164; Safâ, *Gencî-ne-i Sûhan*, III, 210 vd.; a.mlf., *Edebiyyât*, II, 1028-1029; Hüsnü, "İbnî Arabşah", *TM*, III (1926-33), s. 171-174; DMF, I, 768; M. Fuad Köprülü, "Avfî", *İA*, II, 22; *İDMİ*, XIV/1, s. 194.

TAHSİN YAZICI

CEVÂMIU'İ-KELİM

(جوامع الكلم)

Hz. Peygamber'in
veciz sözlerini ve kendisinin
veciz konuşma özelliğini
ifade eden bir tabir.

"Toplayıp bir araya getiren" anlamındaki câmi' ile "söz" anlamındaki kelime-nin çoğul şekillerinden meydana gelen bu tamlama daha çok veciz sözleri ifade etmekle beraber hadis ilminde Hz. Peygamber'in az sözle çok mânâ ifade etme özelliğini belirtmekte ve az da olsa câmiu'l-kelâm ve câmiu'l-kelîm şekillerinde de kullanılmaktadır. Hz. Peygamber, diğer peygamberlerden farklı olarak sadece kendisine verilen özellikleri saydığı bir hadiste "Ben cevâmiu'l-kelîm ile gönderildim" (Buhârî, "Cihâd", 122, "Ta'bir", 22, "İ'tişâm", 1; Müslim, "Mesâcid", 6); "Bana cevâmiu'l-kelîm verildi" (Müslim, "Mesâcid", 5, 7-8, "Eşribe", 71) demektedir.

Bazı âlimler sözü edilen hadisin bir rivayetindeki "gönderildim" (بعث) ifadesini dikkate alarak cevâmiu'l-kelîmin Kur'an-ı Kerîm olduğunu, diğer bazıları da cevâmiu'l-kelîmle Kur'an ve hadisin birlikte kastedildiğini söylemişlerse de başta İbn Şihâb ez-Zühri olmak üzere birçok âlim cevâmiu'l-kelîmi hadis olarak anlamışlardır. Buna göre Hz. Peygamber kendisine verilen feshat ve belâgat kabiliyetleri sayesinde mânâların derinliğine kolaylıkla nüfuz edebilmekte, daha önce gelen ilâhî kitaplardaki uzun

bahisleri ve kendisine ilham edilen konuları hikmetli sözlerle kısaca ortaya koyabilmektedir. Zira onun sözleri vahyin nuru ile aydınlanan bir gönülden kaynaklanmakta, bu husus sözlerinin zengin muhtevâsından da anlaşılmaktadır. Meselâ, "Ameller niyetlere göre değeri lenir" hadisini Abdurrahman b. Mehdî, İmam Şâfiî, Ali b. Medîni, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Dârekutnî gibi muhaddislerden bazıları İslâmiyet'in üçte birinin, bir kısmı da dörtte birinin özeti niteliğinde kabul etmişlerdir. Abdurrahman b. Mehdî bu hadisin İslâmî konulardan otuzunu, İmam Şâfiî ise yetmişini ilgilendirdiğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Buhârî bu hadisi *el-Câmi'u's-şâhih*'in on bir yerinde tekrarlamıştır. Cevâmiu'l-kelîm niteliğine sahip pek çok hadisten birkaçı şunlardır: "Sana şüpheli geleni bırak, şüphe vermeyene bak!" (Buhârî, "Büyü", 3). "Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iyi mümin olamaz" (Buhârî, "İmân", 7; Müslim, "İmân", 71, 72). "Dünyaya iltifat etme ki Allah seni sevsin; insanların eline bakma ki halk seni sevsin" (İbn Mâce, "Zühd", 1). "Allah'a inandım de, sonra da dosdoğru ol!" (Müslim, "İmân", 62). Abdullah b. Mes'ûd namaz kılarken tahiyatta ne okuyacaklarını bilemediklerini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in kendilerine cevâmiu'l-kelîm olan "et-tahiyâtü" duasını öğrettiğini söylemektedir (Nesâî, "Ta'tbik", 100).

Hz. Peygamber'e verilen cevâmiu'l-kelîmi mutasavvıflar farklı şekilde yorumlamaktadır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Allah Teâlâ'nın bütün isimleri Hz. Âdem'e öğretmesinden (bk. el-Bakara 2/31) bahsederken Hz. Âdem'in eşyanın sadece isimlerini bildiğini, Hz. Peygamber'in ise eşyanın mânâlarına da vâkıf olduğunu belirtmektedir (*el-Fütahât*, II, 171). Ona göre her peygamber bir "kelime"dir ve diğer peygamberlerden farklı bir hakikattir (bk. HAKİKAT-I MUHAMMEDİYYE). Bu kelimelerin her biri Hz. Peygamber'e verildiğinden onun şahsında bütün kelimeler toplanmış durumdadır. "Bana cevâmiu'l-kelîm verildi" sözünü işaret edilen husus budur. Buna "kelime-i Muhammediyye" ve "hakikat-i Muhammediyye" de denir. Bu hakikati elde eden her ârif cevâmiu'l-kelîme sahip olabilir.

Resûl-i Ekrem'in cevâmiu'l-kelîm mahiyetindeki sözlerini muhtelif hacimlerde derleme faaliyetleri IV. (X.) yüzyılda başlamış olmalıdır. Bu türün ilk örneğini *el-Müctenâ* (Haydarâbâd 1342) adlı

eseriyle İbn Düreyd (ö. 321/933) ortaya koymuştur. İbnü's-Sünnî'nin (ö. 364/974-75) *el-İcâz fi'l-hadîş* (*el-İcâz ve cevâmi'u'l-kelîm mine's-süneni'l-me'sûre*, bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 205) adlı eseri de aynı konudur. Kaffâl eş-Şâfiî'nin (ö. 365/976) *Cevâmi'u'l-kelîm fi'l-hadîş mine'l-mevâ'iz ve'l-hikem* adlı eseri Mısır'da İskenderiyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadı (Sezgin, I, 498). Cevâmiu'l-kelîme dair daha sonraki yüzyıllarda yazılan on dört eseri Selâhaddin Müneccid zikretmektedir (*Mu'cem mâ üllife 'an Resûlillâh*, s. 275-276).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 268; VI, 148, 189; Buhârî, "İmân", 7, "Büyü", 3, "Cihâd", 122, "Ta'bir", 22, "İ'tişâm", 1; Müslim, "İmân", 62, 71, 72, "Mesâcid", 5-8, "Eşribe", 71; İbn Mâce, "Zühd", 1; Nesâî, "Ta'tbik", 100; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, I, 95-107; İbnü'l-Arabî, *el-Fütahât*, II, 55, 57, 120, 124, 171, 182, 302, 306, 340-341; a.mlf., *Fu'sûş* (Afîfî), II, 333; İbn Teymiyye, *İlmü'l-hadîş* (nşr. Mûsâ Muhammed Ali), Beyrut 1405/1985, s. 405-408; İbn Receb, *Câmi'u'l-ülûm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), s. 2-3, 423-426; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XII, 51; *Keşfu'z-zunûn*, I, 205; Mustafa Sâdık er-Râfiî, *İ'câzü'l-Kur'an*, Kahire 1381/1961, s. 332-338; Sezgin, *GAS*, I, 498; *el-Mu'cemü's-şufî*, s. 274-275; Müneccid, *Mu'cem mâ üllife 'an Resûlillâh*, Beyrut 1402/1982, s. 275-276.

M. YAŞAR KANDEMİR

CEVÂMIU't-TİBYÂN fi Tefsîri'l-Kur'an

(جوامع التبيان في تفسير القرآن)

Muînüddin el-İcî'nin

(ö. 905/1500)

Kur'an tefsiri

(bk. İCÎ, Muînüddin).

CEVÂMIU'İ-ULÛM

(جوامع العلوم)

İbn Ferîğün'un

X. yüzyılda kaleme aldığı

ilimlerin tasnifine dair
ansiklopedik eseri.

Kaynaklarda eserin müellifi İbn Ferîğün hakkında hemen hiçbir bilgiye rastlanmadığı gibi isim ve künyesinin telaffuzu konusunda da tereddütler vardır. Adını, Escorial'deki yazma nüshadan M. Casiri, Şi'yâ b. Firaygün (*Bibliotheca Arabico-Hispana-Escorialensis*, I, 380), H. P. J. Renaud ise Şi'yâ b. Firîğün şeklinde okumuştur (*Les manuscrits arabes de l'Escorial*, II/3, s. 82). Ayrıca M. Casiri, eserin kendisine takdim edildiği Ebû Ali Ahmed